

COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE İŞİTME ENGELLİLERE YÖNELİK UZAKTAN YAYGIN DİN EĞİTİMİ*

Mustafa BAŞKONAK**
E-mail: mbaskonak@kmu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2007-1506>

Citation/©: Başkonak, M., (2021). Covid-19 salgın sürecinde işitme engellilere yönelik uzaktan yaygın din eğitimi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 89-119.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.995019>

Öz

Bu araştırma, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan din görevlilerinin Covid-19 (Koronavirüs) salgın sürecinde işitme engelli bireylere sunmuş oldukları din eğitimi ve uzaktan eğitim hakkındaki görüşleri ile teknolojik araç-gereçleri kullanma yeterliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma nicel araştırma yönteminin tercih edildiği betimsel bir çalışmadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu ve çoktan seçmeli soruları içeren anket kullanılmıştır. Anket, 2019-2020 öğretim yılı bahar yarıyılında işitme engellilere uzaktan din eğitimi veren din görevlileri evreninde kasti örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 38 din görevlisine uygulanmıştır. Anket formlarından elde edilen verilerin istatistiksel analizi Google Forms ve Microsoft Excel programı ile yapılmıştır. Öğreticilerin farklı illerde yaşıyor olmaları ve Covid-19 salgını, uygulamanın uzaktan yapılmasını zorunlu kılmıştır. Araştırma bulgularından işitme engellilere sunulan din eğitiminin 8 yıldır sistemli bir şekilde devam ettiği; uzaktan eğitim konusunda öğretmenlerin tecrübelerinin yeterli olmadığı; salgın öncesinde genç işitme engellilerin Kur'an kurslarına yeteri kadar katılım sağlamadığı; salgın sürecinde

* **Etik Beyan:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir. **Ethical Statement:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Etik Kurulu Kararı: Bu araştırma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 16.09.2020 tarihinde (2020/E-95728670-044) izin alınmıştır (Bkz. Ek 1).

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı.

yetişkin işitme engellilerin iletişim eksikliği, aile desteği, teknolojik imkânsızlıklar, uzaktan eğitimde başarısız olunacağı ile ilgili önyargı ve ders saatlerindeki yetersizlikten dolayı uzaktan din eğitimine çok fazla ilgi göstermediği; ücretsiz olması ve kullanım kolaylığından dolayı Whatsapp uygulamasının eğitimlerde en sık kullanılan uygulama olduğu; salgın döneminde uzaktan eğitim yoluyla verilen din eğitiminde yaşanan problemlerin sebepleri ile ilgili olarak uzaktan eğitim imkânları, materyal yetersizliği, ailelerin ve işitme engellilerin ilgisi olduğu vb. sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Yaygın din eğitimi, Uzaktan eğitim, İşitme engelli, Covid-19.

DISTANCE NON-FORMAL RELIGIOUS EDUCATION FOR PEOPLE WITH HEARING IMPAIRED DURING COVID-19 PANDEMIC

Abstract

This research aims to present the perception of the Qur'an course instructors and religious officials, who work for Presidency of Religious Affairs, on religious education and distance learning and their competence in using technological tools and equipment during covid-19 (Coronavirus) pandemic. The research is a descriptive study in which quantitative method used. In the research, findings obtained through a survey contains both open ended and multiple-choice questions. The survey was applied to 38 religious officials that chosen by deliberate sampling method among the Presidency of Religious Affairs' instructors universe who were educating people with hearing impaired in the spring semester of the 2019-2020 academic year. Statistical analysis of the data obtained from survey were done via Google Forms and Microsoft Excel. Due to the facts that the instructors lived in different cities and Covid-19 pandemic made it obligatory to implement the research distance. The results according to the research findings are as follows: the religious education offered to the hearing impaired has continued for 8 years in a systematic way, the experience of the instructors are insufficient about distance education, before the pandemic the youth with hearing impaired didn't attend Qur'an courses sufficiently, during the pandemic the adults with hearing impaired didn't show much interest in distance learning due to the reasons; lack of communication, family support, technological impossibilities, prejudice about failure in distance education and inadequate course hours. In addition, Whatsapp was the most frequently used application as it's free and easy to use. Besides distance education impossibilities, lack of materials and interest of both families and learners with hearing impaired are the other results that was found in the research as the reasons of the problems experienced in distance religious education during the pandemic.

Keywords: Religious education, Distance education, Non-formal religious education, Hearing impaired, Covid-19.

Giriş

31 Aralık 2019’da Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Çin Ülke Ofisi, Vuhan şehrinde zatürre vakalarındaki artışı bildirmiştir. 7 Ocak 2020’de ise daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs (2019-nCoV) olarak tanımlanan hastalığın adı COVID-19 olarak kabul edilmiş, virüs SARS CoV’e yakın benzerliğinden dolayı SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020a). Çin’de görülen ilk vakanın tespitinin ardından Türkiye’de 10 Ocak 2020 tarihinde Sağlık Bakanlığı tarafından Koronavirüs Bilim Kurulu kurularak “nCoV Hastalığı Rehberi” hazırlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020b). Vuhan-İstanbul uçuşları ve hastalığın görüldüğü ülkelerden gelen uçuşlar yasaklanmış, havalimanlarında termal kameralar ile virüsün bulaştığı kişiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de 11 Mart 2020’de görülen ilk vakanın arkasından yaygın ve örgün eğitim kurumlarında eğitim-öğretime ara verilmiş (MEB, 2020a) kamuya açık toplu etkinlikler, seyahatler, uçuşlar kısıtlanmıştır. İlerleyen günlerde alışveriş merkezleri ve pazar yerlerine giriş yasaklanmış, şehirlerarası ulaşım ve bazı illerde hafta sonu sokağa çıkma yasağı getirilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2020). Dünya genelinde virüsün birden fazla mutasyonunun görülmesi, ülkeler tarafından daha kapsamlı önlemlerin alınmasına neden olmuştur (BBC News, 2020).

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile birlikte yaygın din eğitimi ve hizmetleri sunan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da salgınla alakalı çeşitli tedbirler almıştır. Camilerde topluca geçirilecek sürenin azaltılması için sünnet namazlarının evde kılınması tavsiye edilmiş ve 15 Mart 2020 tarihine kadar yaklaşık 21 bin umrecinin yurda dönmesi kararlaştırılmıştır (DİB, 2020a). Ayrıca 16 Mart 2020 tarihi itibarıyla Cuma namazı ve vakit namazlarının cemaat ile kılınmasına ara verilmiş, Kur’an kursları, Dini Yüksek İhtisas ve Hizmet İçi Eğitim Merkezlerindeki eğitim 2 hafta süreyle tatil edilmiştir (DİB, 2020b). 30 Mart 2020 itibarıyla Hafızlık kursları ile Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde eğitim, uzaktan eğitim yoluyla dijital uygulamalar üzerinden tekrar başlamış, diğer Kur’an kurslarındaki eğitimler için verilen ara uzatılmıştır (DİB, 2020c).

18 Nisan 2020 tarihinde il müftülüklerinden irşat kurullarının vaaz-irşat, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin müftülük sosyal medya hesapları vasıtasıyla yürütülmesi ve hedef kitlenin gereksinimlerine uygun içeriklerle yaygın din eğitimi faaliyetlerinin tekrar başlatılması istenmiştir (DİB, 2020d). 29 Mayıs 2020 tarihinde öğle, ikindi ve Cuma namazları (DİB, 2020e), 23 Haziran 2020 tarihinde ise sabah, akşam ve yatsı namazları cemaatle kılınmaya başlanmıştır (DİB, 2020f). 29 Haziran 2020’de başlayan yaz Kur’an kursları, Diyanet TV aracılığı ile 6 hafta boyunca devam etmiştir. 25 Kasım 2020’de ihtiyaç odaklı Kur’an kursları ile gündüzlü hafızlık eğitimlerinin uzaktan eğitim imkânlarıyla sürdürülmesi kararlaştırılmıştır (DİB, 2020g). 28 Aralık 2020 - 21 Şubat 2021 ve 11 Ocak -

7 Mart 2021 tarihleri arasında “Haydi Türkiye Evden Kur’an Öğrenmeye” temasıyla uzaktan eğitimle Kur’an-ı Kerim Öğretim Programı hayata geçirilmiş ve böylelikle yaygın din eğitiminde yeni bir aşamaya geçilmiştir (DİB, 2020h).

Yaygın din eğitimi ve hizmetleri görevini icra konusunda vazifeli kurum olan DİB, ilgili görevi 633 sayılı DİB kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunun 1. maddesi gereğince “İslam dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” hükümlerine göre yerine getirmektedir (DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965). Toplumun dini ve manevi konulardaki ihtiyaçlarının, beklentilerinin ve yaşanan problemlerin gün geçtikçe artması nedeniyle yaygın din eğitimi kurumu olarak DİB’in 84 milyonluk nüfusa sahip olan Türkiye’nin farklı yaş ve cinsiyet gruplarında yer alan bireylere yönelik yaygın din eğitimi ve öğretimi hizmetlerinde çeşitliliği ve niteliği artırmak için kapsamlı çalışmalar yaptığı görülmektedir (DİB, 2012; Göküş, 2019, ss. 286-287). 4-6 yaş Kur’an kurslarından yaz Kur’an kurslarına, hafızlık kurslarından ihtiyaç odaklı kurslara, camilerden Diyanet TV’ye, gençlik merkezlerinden öğrenci yurtlarına, aile ve dini rehberlik bürolarından bağımlılıkla mücadele merkezlerine, göçmenlerden engelli bireylere varıncaya kadar teorikte ve pratikte tüm vatandaşlara yaygın din eğitimi hizmetleri götürmenin yanında merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatında görev yapan personelinin mesleki gelişimi açısından çok önemli düzenlemeleri de hayata geçirmektedir. Ayrıca il ve ilçe müftülükleri aracılığı ile çeşitli gruplara sunulan din hizmetleri ve eğitim hizmetleri; Bağımlılıkla Mücadele, Gençlik ve Engellilik Koordinatörlükleri aracılığıyla daha sistematik hale getirilmiştir.

DİB bünyesinde 31.12.2020 itibarıyla genel idare hizmetleri ve din hizmetleri sınıfında görev yapan toplam personel sayısı 99,194 kişidir. 28,698 personel ise diğer hizmet alanlarında görev yapmaktadır. Toplam personelin 31.199’u (%24,4) lisans seviyesinde dini yükseköğrenim kurumlarından ve 52,428’i (%41) önlisans seviyesinde dini yükseköğrenim kurumlarından mezun olmuştur. Din hizmetleri sınıfında görev yapan toplam 87,379 personelin 52,835’i (%60,4) İmam-Hatip, 19,097’si (21,8) Kur’an kursu öğreticisi, 11,963’ü (%13,6) Müezzin-Kayyım, 2,951’i (%3,3) Vaiz ve cezaevi vaizi, 532’si (%0,6) Murakiptir. Ülke genelinde ibadete açık olan cami sayısı 89,445, öğretime açık olan Kur’an kursu sayısı ise 16,122’dir. Bu kurslarda öğretime devam eden toplam 774,536 kursiyer bulunmaktadır. Bu kursiyerlerin 615,665’i (%79,5) kadın ve 158,871’i (%20,5) erkektir (DİB, 2021).

Engelli bireyler, emsalleri olan diğer engelsiz bireylere göre genel eğitim haklarından tam anlamıyla yararlanamamaktadırlar. Bu, genel eğitimin bir bölümünü oluşturan din eğitimini de kapsamaktadır. Hâl böyle olunca engelli bireylerin dinî bilgileri öğrenme boyutunun yeterli olup-olmadığının tespiti, problemin çözümü açısından önemli görünmektedir (Özdemir, 2016, s. 11). Türkiye’de kaynaştırma eğitiminin (Sarı ve Pürsün, 2017) haricinde işitme engelli 4. ve 12. sınıf arasındaki öğrencilere örgün din eğitimi; muhtelif yerlerde bulunan 32 işitme Engelliler ilkokul ve Ortaokulu ile 20 Özel Eğitim

Meslek Lisesi (MEB, 2020b, s. 40) müfredatında yer alan zorunlu ve seçmeli olarak okutulan din öğretimi dersleri ile verilmektedir. Örgün eğitim çağında olmayan diğer işitme engelli bireyler için ise yaygın din eğitimi, camiler ve Kur'an kurslarında yıl boyu sürdürülmektedir. Bu alanda hizmet veren din görevlileri ile yapılan görüşmelerden alınan bilgilerden hareketle 2020 yılı Bahar dönemine yaklaşık 450 işitme engelli kadın ve 30 erkeğin Kur'an kurslarına veya camilerde devam eden akşam derslerine kayıt yaptırdığı düşünülmektedir.¹

DİB tarafından 2013 yılında Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü hazırlanmış, 2014 yılında 135 Kur'an kursu öğreticisi, 2015 yılında 113 din görevlisi için "İşitme Engellilere Din Eğitimi" kursu düzenlenmiştir. Müftülükler bünyesinde engelli koordinatörlüklerinin çalışmalarına başlamasıyla (Başkonak, 2018, s. 230) hizmet çeşitliliği artmıştır. İşitme engellilere yönelik farkındalık oluşturmak, din eğitimi ve hizmetleri hakkında bilgi vermek amacıyla kamu spotlarıyla, radyo-tv-internet reklâmlarıyla ve sosyal medya aracılığıyla yapılan çalışmaların (Başkonak, 2018, s. 228) sayısı gün geçtikçe artmaktadır. DİB, dinin engelliliğe bakış açısı, yabancı ülkelerdeki uygulamalar, din eğitimi ve hizmetlerinde yaşanan problemler ve çözümleri, yeni yaklaşım, yöntem ve materyaller gibi konuların tartışıldığı akademik çalışmalara destek vermektedir. Bu kapsamda 2015 yılında "Uluslararası Engelliler Din Eğitimi, Metod ve Hizmetleri Çalıştayı"; 2016 yılında "1. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu"; 2017 yılında "Engelli İlmihali Çalıştayı" düzenlenmiştir (Başkonak, 2020, s. 145).

Koronavirüs salgını başladıktan 28 Aralık 2020 tarihine kadar geçen süre içerisinde engelli bireylere yönelik ihtiyaç odaklı Kur'an kurslarına ara verilmiş, "Haydi Türkiye Evden Kur'an Öğrenmeye" sloganıyla Kur'an-ı Kerim Öğretim Programı hazırlanarak senkron/asenkron uzaktan eğitimler başlatılmıştır (DİB, 2020h). Böylece kurs materyalleri DİB tarafından işitme engelli ve görme engelli bireylere dijital veya basılı formatta ulaştırılmıştır (DİB, 2018).

Bu konuda işitme engelli bireylerin örgün ve yaygın din eğitimleri ile ilgili "Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi" (Başkonak, 2016) başlıklı doktora tezi ile "İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler (Özkan, 2017) ve "İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)" (Kaya, 2019) başlıklı yüksek lisans tezi olmak üzere üç adet lisansüstü çalışma bulunmaktadır. Hazırlanan bilimsel çalışmaların sayısı, bu alanda yeni çalışmalara duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. Dolayısıyla uzaktan din eğitimi (Altaş, 2015; Genç &

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Engelli Kur'an kursu öğrencileri ile ilgili paylaşılan resmi bir istatistik bulunmamaktadır.

Gümrükçüoğlu, 2020) ve işitme engellilerin din eğitimi gibi konuları bünyesinde barındıran bu çalışmanın literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

“Covid-19 Salgın Sürecinde İşitme Engellilere Uzaktan Yaygın Din Eğitimi” konulu bu araştırma, din görevlilerinin salgın döneminde uzaktan eğitime bakışını tespitiye yönelik betimsel bir çalışmadır. Bu araştırmanın amacı, DİB bünyesinde işaret dili bilen Kur’an kursu öğreticisi ve din görevlilerinin Covid-19 salgın sürecinde işitme engelli bireylere sunmuş oldukları yaygın din eğitimi hizmetlerini, uzaktan eğitim hakkındaki görüşlerini, salgın sürecinde eğitim alanında karşılaştıkları problemlere çözüm üretme ve teknolojik araç-gereçleri kullanma yeterliklerini ortaya koymaktır.

Araştırma, yüz yüze eğitimin sürdürülemediği veya yetişmiş personelin bulunmadığı zamanlarda işitme engellilere yönelik yaygın din eğitimi faaliyetlerinin daha verimli hale getirilmesini ve bu süreçte uygulamalarda görülen aksaklıkların giderilmesine yardımcı olmayı amaçladığı için bu yönüyle toplumsal açıdan önemli çıktılarının olabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın, DİB’in işitme engellilere yönelik eğitimlerdeki güncel düzenlemelerinin öğreticilerin yaygın din eğitimindeki yeterlikleri hakkında bilgi vermesi bakımından da Türkiye’deki özel eğitimde yaygın din eğitimi ve engelli-din görevlisi ilişkisi profilinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırma, Covid-19 salgınının ilk başladığı andan itibaren DİB bünyesinde kadrolu, sözleşmeli ve fahri (geçici) olarak işitme engelli bireylere eğitim veren din görevlileri, konu açısından işitme engelli bireylere verilen uzaktan din eğitimi ve zaman açısından da 2019-2020 öğretim yılı bahar yarıyılı ile sınırlıdır.

1. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, veri toplama araçları, uygulama ve analizi ile araştırmanın çalışma grubuna ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

1.1. Araştırmanın Modeli, Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırmada, var olan bir durumu ortaya koymaya çalışmak ve o durumun çevresiyle olan ilişkilerini belirleyerek bir yargıya varmayı amaçlayan betimsel araştırma yöntemlerinden örnek olay tarama modeli (Kaptan, 1993; Erkuş, 2011; Creswell, 2016) kullanılmıştır. Örnek olay tarama modelleriyle yapılan araştırmalar, genel tarama modelleri ile yapılanlara oranla daha ayrıntılı ve gerçeğe yakın bilgiler verir. Evrendeki belirli bir ünitenin derinliğine ve genişliğine, kendisi ve çevresi ile olan ilişkilerini belirleyerek o ünite hakkında yargıya varmayı amaçlayan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2020, s. 119). Araştırmanın teorik çerçevesini ve odağını belirlemek, aynı zamanda bilimsel bir alt yapı oluşturmak ve konuyla ilgili kaynakları incelemek üzere literatür taraması (Balci, 2006; Yıldırım & Şimşek, 2004) yapılmıştır.

Araştırmanın ampirik bulguları için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket, çeşitli konularda kişilerden, okuyup cevaplayabilecekleri soru formu hazırlanması yoluyla yazılı bilgi toplama tekniğidir (Bayyığıt, 2013, s. 13). Anket tekniği, sosyal bilimlere ait araştırmalarda laboratuvar niteliğinde olup, kolay ve maddi imkânları fazla zorlamadan bilgileri doğrudan doğruya toplamaya da elverişli bir tekniktir (Arslantürk, 2001, s. 111). DİB ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan araştırma/anket uygulamasının yapılabilmesi için araştırma izni² ve Etik Kurul Onay Belgesi³ alınmıştır. Bu bağlamda, öncelikle bir pilot uygulama yapılarak, katılımcılar tarafından iyi anlaşılmayan ya da yanlış anlaşılmalara neden olabilecek anket soruları, alan uzmanlarının yardımıyla yeniden değerlendirilerek düzenlenmiştir. Araştırmanın örnekleme ve Covid-19 salgın süreci göz önünde bulundurularak anket formu çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Uygulama yapılmadan önce öğretmenlere, araştırmanın amacı ve anket formunun⁴ nasıl doldurulacağı hakkında açıklamalar yapılmış, uygulama sırasında katılımcıların soruları cevaplanmıştır. 38 adet anket formu değerlendirmeye alınmış ve anket formlarından elde edilen verilerin istatistiksel analizi Google Forms ve Microsoft Excel programı ile yapılmıştır. Tüm değişkenler için frekans (n) ve yüzde (%) tabloları düzenlenmiş ve elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır.

1.2. Çalışma Grubu

2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz yarısında Türkiye genelinde işitme engelli bireylere 66 din görevlisinin (Kur'an kursu öğreticisi, İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım) cami, Kur'an kursu ya da derneklerde din eğitimi verdiği bilinmektedir. Covid-19 salgınının başından itibaren işitme engellilere çeşitli teknolojik araçlar kullanarak uzaktan din eğitimi veren din görevlilerinden araştırmaya katılmayı kabul eden 38 din görevlisi (evrenin %57,5'i) araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın örneklem seçiminde "Kasti (Kararsal) Örnekleme" yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi, örneği oluşturan elemanlar arasında araştırmacının problemine cevap bulacağına inandığı kişilerden oluşmaktadır (Altunışık, 2005, s. 132). Araştırma örnekleminin evreni temsil gücünün yeterli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgilerin Dağılımı

Demografik Bilgi	Grup	(n)	(%)
Cinsiyet	Kadın	28	73,7
	Erkek	10	26,3
Yaş	21-40	19	50
	41-60	19	50

² Evrak Tarih ve Sayısı: 10.09.2020-E.629364.

³ Evrak Tarih ve Sayısı: 16.09.2020-E.20034.

⁴ Anket formuna ulaşmak için bkz. <https://forms.gle/d14i4rcBuAdYdyU8>.

Görev	Müftülük Personeli	1	2,6
	İmam-Hatip	7	18,4
	Kur'an Kursu Öğreticisi	30	79
Görev Durumu	Kadrolu/Sözleşmeli	29	76,3
	Fahri (Geçici)	9	23,7
Mesleki Kıdem	1-10	21	55,3
	11-20	14	36,8
	21+	3	7,9
İşitme Engellilerde Görev Süresi	1-5	16	42,1
	6-10	21	55,3
	11+	1	2,6
Mezuniyet	İlahiyat Önlisans	22	57,9
	İlahiyat/İslami İlimler	7	18,4
	Yükek Lisans	3	7,9
	Diğer	6	15,8

Tablo 1'de araştırmaya katılan öğretmenlerin %26,3 (n=10)'unu erkekler, %73,7 (n=28)'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. İşitme engellilerin din eğitimi alanında kadın öğretmenlerin sayı olarak daha fazla yer almasının engellilik konusunda daha hassas olmaları ve kadın işitme engellilerin din eğitimi alma konusunda daha istekli olmaları sebebiyle olduğu söylenebilir. Çalışmada yer alan öğretmenlerin %50 (n=19)'unun 21-40 yaş, %50 (n=19)'unun 41-60 yaş grubunda olduğu ve öğretmenlerin görev süreleri de esas alınırsa daha çok genç yetişkinlik dönemlerinde yoğunlaştıkları söylenebilir. Görev yeri değişkenine göre öğretmenlerin %2,6 (n=1)'i Müftülük personeli, %18,4 (n=7) 'lik kısmı İmam-Hatip, %79 (n=30)'luk kısmı ise Kur'an kursu öğreticisi olarak görev yapmaktadır. Buna göre araştırmada Kur'an kursu öğretmenlerinin yoğunlukta olduğu ve işitme engelliler alanında yaygın din eğitimi faaliyetlerinin yoğunlukta Kur'an kursları merkezli yapıldığı söylenebilir. Öğretmenlerin görev durumlarına bakıldığında önemli bir kısmının %76,3 (n=29) sözleşmeli/kadrolu olarak, %23,7 (n=9)'unun fahri (geçici) olarak çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla istihdam kaygısı olmadan çalışan sözleşmeli/kadrolu personelin fazla olmasının araştırma sonuçlarının etkinliği açısından önem arz ettiği söylenebilir. Fahri olarak uzun yıllar görev yapan öğretmenlere artık çok fazla bu alanda görev verilmiyor olması işitme engelliler alanında yapılan dini ve manevi içerikli hizmetlerin bazı illerde aksayabileceği ihtimalini de akıllara getirmektedir. Öğretmenlerin mesleki kıdemleri incelendiğinde %55,3 (n=21)'inin 1-10 yıl arasında, %36,8 (n=4)'ünün 11-20 yıl arasında görev yaptığı anlaşılmaktadır. 21 ve üzeri yıl görevi bulunanların oranının %7,9 (n=3) olduğu görülmektedir. Bu bakımdan görevde yeni sayılabilecek öğretmenlerin sayısının daha fazla olduğu söylenebilir. İşitme engellilere yönelik sürdürülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin süresi göz önünde bulundurulduğunda ise öğretmenlerin %42,1 (n=16)'inin 1-5 yıl zarfında işitme engellilere eğitim verdiği, %55,3 (n=21)'inin 6-10 yıl arasında görev yaptığı ve sadece %2,6 (n=1)'inin 11 yıl ve üzeri sürede işitme engellilere yönelik eğitim faaliyetlerinde yer aldığını söylemek mümkündür. Öğretmenlerin görev sürelerine bakılırsa işitme engelliler için din eğitimi ve öğretiminin çok eski olmadığı, DİB'in 2013 ve 2015 yıllarındaki hizmetiçi eğitimlerinin çalışmalara yön verdiği görülmektedir. Bunlarla birlikte araştırmaya katılan öğretmenlerden 22 (%57,9)'unun

ilahiyat önlisans, 7 (%18,4)'sünün İlahiyat/İslami İlimler, 3 (%7,9)'unun diğer lisans, 3 (%7,9)'unun yüksek lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 2 (%3) öğreticinin İmam-Hatip lisesi ve 1 (%2,6) öğreticinin de diğer önlisans mezunu olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ulaşılan mezuniyet durum dağılımından, örneklem grubundaki öğretmenlerin yarısından fazlasının önlisans eğitim seviyesine, üçte birinin de lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip oldukları görülmektedir.

2. Bulgular

Bu bölümde, Covid-19 salgını öncesinde ve salgın sürecinde işitme engellilere verilen din eğitimi, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı ve uzaktan din eğitiminde karşılaşılan problemler konusundaki verilere yer verilmiştir.

2.1. Covid-19 Salgını Öncesinde İşitme Engellilere Verilen Din Eğitimi

Tablo 2. Öğreticilerin Salgın Öncesi İşitme Engellilere Uzaktan Eğitim Verme Durumlarına Göre Dağılımı

Uzaktan eğitim verdiniz mi?	n	%
Evet	18	47,4
Hayır	20	52,6
Toplam	38	100,0

Tablo 2’de, araştırmaya katılan öğretmenlerin % 52,6 (n=20)’si salgından önce uzaktan eğitim vermediği, %47,4 (n=18)’inin ise eğitim verdiği görülmektedir. Öğreticilerin yarısından daha azının uzaktan eğitim tecrübesinin olmaması, yaygın din eğitiminde teknoloji kullanımının yaygınlığı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Tablo 3. Öğreticilerin Salgın Öncesi İşitme Engelli Öğrenci Sayılarına Göre Dağılımı

Salgın öncesi işitme engelli öğrenci sayınız nedir?	n	%
1-5	7	18,4
6-10	12	31,6
11-15	8	21
16+	11	39
Toplam	38	100,0

Tablo 3’te görüldüğü üzere salgından önce öğretmenlerin %18,4 (n=7)’sinin 1-5 arası, %31,6 (n=12)’sinin 6-10 arası, %21 (n=8)’inin 11-15 arası, %39 (n=11)’inin 16 ve daha fazla işitme engelli öğrencisi olduğu görülmektedir. Kur’an kurslarında özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik açılan sınıflarda asgari 3 öğrenci şartı bulunmasına karşın öğretmenlerin çok daha fazla öğrenciye eğitim verdiği görülmektedir. Her ne kadar öğretmenler, bazı idareciler tarafından daha az öğrenci okutma niyeti içerisinde oldukları konusunda itham

edilmiş olsalar da öğretmenlerin daha fazla işitme engelliye ulaşma gayreti içerisinde oldukları bilinmektedir.

Tablo 4. İşitme Engelli Öğrencilerinin Yaş Grubuna Göre Öğreticilerin Dağılımı

Öğrencilerinizin yaş grubu nedir?	n	%
Çocuk-Genç	9	23,7
Yetişkin-Yaşlı	29	76,3
Toplam	38	100,0

Tablo 4'deki bulgulara göre, örneklemin dörtte üçü (n=29, %76,3) yetişkin ya da yaşlı sayılabilecek işitme engelli bireylere din eğitimi verdiğini söylerken geri kalan dörtte biri (n=9, %23,7) ise çocuklara ve gençlere din eğitimi verdiğini söylemektedir. Buradan hareketle herhangi bir engeli bulunmayan bireylerin din eğitimi ve hizmetlerinden istifade etmesine benzer şekilde özellikle yetişkin ve yaşlı işitme engellilerin din eğitimi konusunda talepkar oldukları görülmektedir. Özellikle çocuk ve genç işitme engellilere yönelik sosyal imkânların sağlandığı eğitim olanaklarının sunulması ve bu konuda bilgilendirilmelerin okullar ve dernekler aracılığı ile yapılmasının öğrenciler üzerinde olumlu etkiler bırakabileceği söylenebilir.

2.2. Covid-19 Salgın Sürecinde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımı

Tablo 5. Öğreticilerin Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanım Durumuna Göre Dağılımı

Bilgi iletişim teknolojilerini kullanıyor musunuz?	Kullanıyorum	%
Masaüstü / Dizüstü Bilgisayar	31	81,6
Akıllı Telefon / Tablet	38	100
Yazıcı / Tarayıcı	13	34,2
Projeksiyon Cihazı ve Perdesi	12	31,6

Tablo 5'de, elde edilen bulgulara göre işitme engellilere uzaktan eğitim veren öğretmenlerin tamamı akıllı telefon kullandığını; %81,6 (n=31)'i bilgisayar kullandığını, %34,2 (n=13)'ü derslerde yazıcı/tarayıcı gibi araçlardan istifade ettiğini, %31,6 (n=12)'si projeksiyon cihazından yararlandığını söylemiştir. Bir başka ifade ile öğretmenlerin büyük çoğunluğu bilgisayarla birlikte diğer donanımları kullanmamaktadırlar. Bu durum, öğretmenlerin teknolojik imkânlardan daha fazla yararlanması gerçeğinin ortaya konması açısından dikkat çekicidir.

Tablo 6. Öğreticilerin Uzaktan Eğitimde Tercih Ettikleri Uygulamalara Göre Dağılımı

Hangi uygulamaları tercih ediyorsunuz?	n	%
Microsoft Uygulamaları	2	5,3

Fotoğraf ve Video Düzenleyiciler	8	21
Mobil Uygulamalar	28	73,7
Toplam	38	100,0

Araştırmaya katılan öğretici örneklem grubunun %73,7 (n=28)'i uzaktan eğitimde ders içeriğinin hazırlanmasında akıllı cep telefonlarından yapılabilen mobil uygulamalardan yararlandığını, %21 (n=8)'i fotoğraf ve video düzenleyicileri kullandığını, %5,3 (n=2)'si de Microsoft uygulamalarını kullandığını söylemiştir. Akıllı cep telefonları ve tabletlerde kullanılan uygulamaların kullanım açısından kolaylığı, öğreticilerin daha fazla tercih etmesine neden olsa da daha profesyonel çalışmalar sunabilmesi için kendilerini teknoloji kullanımı konusunda yetiştirmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

2.3. Covid-19 Salgını Sürecinde İşitme Engellilere Uzaktan Din Eğitimi

Tablo 7. Öğreticilerin Uzaktan Eğitimlerine Katılan İşitme Engellilerin Sayısına Göre Dağılımı

Uzaktan eğitime katılan öğrenci sayınız nedir?	n	%
1-5	19	50
6-10	9	23,7
11-15	6	15,8
16+	4	10,5
Toplam	38	100,0

Teknolojik gelişmelerin yaşandığı günümüzde hayatın diğer alanlarında olduğu gibi eğitim alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Covid-19 salgınında her kademedeki öğrencinin örgün eğitimleri ile farklı yaş, cinsiyet ve dezavantaj grubunda yer alan bireylerin de yaygın din eğitimi faaliyetleri konusunda DİB yılların verdiği kurumsal tecrübe ile ülke çapında çalışmalar başlatmıştır. Fakat bu çalışma, DİB'in ulusal çapta başlattığı uzaktan eğitim etkinliklerinden önce bireysel gayretlerle yapılan eğitimleri kapsadığı için yapılan yorumlamalar durumun şartları ile sınırlıdır. DİB'in 2020-2021 Güz ve Bahar dönemi için yaptığı planlamalar ve hazırlıklar, bundan sonraki süreçte de etkin bir şekilde yapılacak çalışmalara zemin oluşturacaktır.

Tablo 7'de görüldüğü üzere öğreticilerin salgın dönemindeki öğrenci sayıları, salgın öncesine göre daha düşüktür. Öğreticilerin %50 (n=19)' u 1-5 öğrenci, %23,7 (n=9)'u 6-10, %15,8 (n=6)'sı 11-15, %10,5 (n=4)'ü 16 ve daha fazla öğrenciye sahiptir. Fakat resmi bir görev olmamasına rağmen daha önceden başlanmış olan eğitimleri devam ettirmek, hem öğreticilerin motivasyonu hem de öğrencilerin gelişimi açısından önemli bir durumdur. Daha sonra da ifade edileceği üzere eğitimi yapabilmek için en sık kullanılan uygulamanın Whatsapp olması eğitimlerin daha çok bireysel ya da küçük gruplar halinde yapıldığına işaret etmektedir.

Tablo 8. Öğreticilerin Uzaktan Eğitim Vermesinde Etkili Olan Bireye Göre Dağılımı

Uzaktan eğitimi kim talep etti?	n	%
Kendim (Öğreticiler)	29	76,3
İşitme Engelliler / Aileleri	9	23,7
Toplam	38	100,0

Tablo 8'e göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin dörtte üçü (n=29, % 76,3) salgının yeni başladığı ve eğitime ara verilen 2019-2020 öğretim yılı bahar döneminde 2020 yılı mart ayından itibaren işitme engellilere uzaktan eğitim verme konusunda kurumsal görevlendirmeyi beklemeden kendilerinin eğitime başladığını söylemiştir. Bununla birlikte öğretmenlerin %23,7 (n=9)'u talebin işitme engelliler ve ailelerinden geldiğini söylemiştir. Öğreticilerin resmi bir talep olmadan böylesine hassas bir dönemde işitme engelli bireylere eğitim aktivitelerinin yanında manevi destek sağlamış olması, insani ve dini sorumluluklarına olan bağlılıklarını da göstermektedir.

Tablo 9. Öğreticilerin Uzaktan Eğitimi Bildirme Durumlarına Göre Dağılımı

Uzaktan eğitimi nasıl duyurdunuz?	n	%
İşitme engellilere mesaj göndererek	34	89,5
Sosyal medyadan paylaşım yaparak	4	10,5
Toplam	38	100,0

Araştırmaya katılan örneklemin %89,5 (n=34)'ü uzaktan eğitim duyurusunu işitme engellilere bizzat mesaj göndererek yaptığını, geri kalan %10,5 (n=4)'ü de sosyal medyadan yaptığını söylemiştir. Böylece öğretmenlerin daha önceden verdikleri eğitime kaldıkları yerden çoğunlukla eski öğrencileri ile devam ettiğini, sosyal medya üzerinden yapılan duyurulara yeni öğrencilerin de katıldığını ifade etmişlerdir.

Tablo 10. Uzaktan Eğitimlere Farklı Şehirlerden Katılma Durumlarına Göre Dağılımı

Farklı şehirlerden katılım oldu mu?	n	%
Evet	12	31,6
Hayır	26	68,4
Toplam	38	100,0

Tablo 10'da görüldüğü üzere, öğretmenlerin %31,6 (n=12)'si farklı şehirlerden yeni öğrencileri olduğunu veya öğrencilerin farklı şehirlerden de eğitimlerine kaldıkları yerlerden devam ettiğini, %68,4 (n=26)'sı ise farklı şehirlerden yeni öğrencilerin eğitimlerine katılım sağlamadığını söylemiştir. Bugünün şartlarında Türkiye'nin çoğu şehirden işitme engelli öğrenciyi uzaktan eğitim aracılığıyla bir araya toplamaya çalışan DİB'in önemli yol katettiğini söylemek mümkündür. Öğretici eksikliği yaşanan illerde uzaktan eğitim yoluyla eğitim ve öğretici desteği sağlanması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Tablo 11. Öğreticilerin Kendilerini İşitme Engelliler Alanında Yetiştirmek İçin Kullandıkları Kaynaklara Göre Dağılımı

İstifade ettiğiniz kaynaklar nelerdir?	n	%
Bilimsel Araştırma / Kitap	6	15,8

Diyanet TV / Radyo	5	13,2
Web Siteleri	8	21
Sosyal Medya	14	36,8
Diğer	5	13,2
Toplam	38	100,0

“İşitme engelliler alanında kendinizi yetiştirmek için en sık faydalandığınız kaynaklar nelerdir?” sorusuna, öğretmenlerin %36,8 (n=14)’i sosyal medya, %21 (n=8)’i web siteleri, %15,8 (n=6)’sı bilimsel araştırma ve kitaplar, %13,2 (n=5)’i Diyanet TV/Radyo veya “Diğer” cevaplarını vermiştir. Özellikle yıllardır işitme engellilerin din eğitimi alanında yapılan çalışmalar konusunda paylaşım yapan “İşitme Engelliler İçin Din Eğitimi” isimli Facebook sayfası alandaki öğretmenler için önemli bir kaynak olmuştur. Aynı zamanda bu sosyal medya hesabının uzantısı olan www.islamdeaf.com isimli web sitesi de Diyanet TV’de işaret dili ile çevirisi yapılan her türlü yayını bir araya getirmektedir. Bunların yanında bireysel olarak paylaşım yapanlar da bulunmaktadır. Diyanet TV, son zamanlarda çoğu yayınında işaret dili ile çevirisini kullanmasına rağmen bunun öğretmenler tarafından çok fazla takip edilmemesi düşündürücüdür. Akıllı telefon veya tabletler aracılığı ile sosyal medyadan ve web sitelerinden işitme engellilere yönelik bilgi paylaşımlarını takip etmek öğretmenler için daha kolay olmaktadır.

Tablo 12. Öğreticilerin Uzaktan Din Eğitimi Verirken En Sık Kullandıkları İnternet Uygulama Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitimde en sık kullandığınız internet uygulaması nedir?	N	%
Whatsapp	36	94,7
Zoom	2	5,3
Toplam	38	100,0

Tablo 12’de, araştırmaya katılan öğretmenlerin %94,7 (n=36)’sının öğrencileriyle Whatsapp uygulaması ile görüştiklerini, çok az bir kısmı olan %5,3 (n=2)’si ise Zoom ile iletişim kurduklarını söylemektedir. İşitme engelli bireylere yönelik uzaktan din eğitimi faaliyetleri konusunda belki de en çok üzerinde durulması gereken konu, işitme engelli bireylerin internet bağlantısı olan iletişim araçlarına ulaşım problemidir. İmkânları itibarıyla birçok öğrencinin eğitimlere dâhil olmadığı, bazılarının ise teknolojik araçları kullanma konusunda güçlükler yaşadığı bilinmektedir. Uzaktan yaygın din eğitiminin günümüzde altyapısı zenginleştirilmiş yazılım ve donanımlarla sağlanabiliyor olması yakın zamanda ülke genelinde uzaklık mefhumu olmadan çalışmaların eksiksiz bir şekilde devam edebileceğini göstermektedir.

Tablo 13. Öğreticilerin Uzaktan Eğitimle Verdikleri Eğitimin İçeriğine Göre Dağılımı

Eğitim içeriğinizde hangi konular var?	N	%
Kur’an-ı Kerim Okuma	27	71,1
Sure-Dua Ezberi	13	34,2
Temel Dini Bilgiler	27	71,1
Diğer	5	13

Tablo 13'e göre, araştırmada ankete katılan öğretici örnekleminde, uzaktan eğitimle %71,1 (n=27)'sinin Kur'an-ı Kerim okuma, %34,2 (n=13)'ünün sure-dua ezberi, %71,1 (n=27)'sinin temel dini bilgiler konusunda dersler yapıldığı görülmektedir. İşitme engelliler okuma-yazma, anlama-anlamdırma ve ezberleme-ezberleme okuma konusunda güçlükler yaşamaktadır. Bu sebeple sure-dua ezberleme yerine Kur'an okuma ve temel dini bilgiler derslerine karşı ilgileri daha fazladır. Salgın döneminde resmi bir prosedür izlenmediği için çoğu öğretici tarafından kursiyerlerin taleplerine ve ihtiyaçlarına göre bir yol izlenmiştir. Türk İşaret Dili parmak alfabesi ile işitme engelliler çok kolay bir şekilde Kur'an okuyabildikleri gibi tecvid kurallarını da uygulayabilmektedirler. Bazı işitme engellilerin de ezberleme kabiliyetlerinin çok ileri seviyede olduğu ve sure-dua ezberi konusunda epey yol katettiği bilinmektedir. "Diğer" cevabını veren %13 (n=5)'lik bir oran ise *Esmâ-ül Hüsnâ, Soru Cevap, Tekrar, Hatim, Haftalık konu* şeklinde farklı içeriklerle ders işlediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 14. Öğreticilerin Eğitim Verme Durumlarına Göre Dağılımı

Dersleri en sık hangi şekilde işlediniz?	N	%
Bireysel Eğitim	32	84,2
Grup Eğitimi	6	15,8
Toplam	38	100,0

Özel eğitim gereksinimi olan kursiyerlerin neleri yapıp neleri yapamadığı belirlendikten sonra gelişim düzeylerine göre bireyselleştirilmiş eğitim programı oluşturulur. Öğrencilerin sınıftaki seviyesine göre bireysel ya da grup eğitimine tabi tutulur. Salgının ilk döneminde düzenli bir programın oluşmamış olduğu fikrinden hareketle öğrencilerin öğrencilerin uygun olduğu zaman dilimlerinde daha çok ikili görüşmeler şeklinde derslerin işlendiği düşünülmektedir. Öğreticilerin %84,2 (n=32)'si bireysel eğitim uygularken, %15,8 (n=6)'sı grup eğitimi şeklinde dersleri işlediğini söylemiştir. Grup eğitimi şeklinde dersleri işleyen öğretmenlerin öğrenci sayılarının diğer öğretmenlerin öğrenci sayılarına göre daha fazla olması muhtemeldir.

Tablo 15. Öğreticilerin Eğitim Verme Sıklığına Göre Dağılımı

Dersleri hangi sıklıkta yaptınız?	N	%
Haftada 7 gün	1	2,6
Hafta içi her gün	2	5,3
Haftada 3 gün	2	5,3
Haftada 1 gün	3	7,9
Öğrencilerin ihtiyacına göre	30	78,9
Toplam	38	100,0

Tablo 15'de, öğretmenlerin uzaktan eğitim yoluyla yaptıkları din öğretimi derslerinin sıklık düzeyi yer almaktadır. Müfredatı, ders programı belli olmayan bir süreçte, öğreticinin fedakârlığı ve öğrencinin gayreti ile sürdürülen bu derslerin işlenme sıklığı öncelikle öğrencinin uygun zamanına göre düzenlenmektedir. İletişimin işaret dili ile yapılacak olması görüşmenin mecburen görüntülü bir şekilde yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bunu

da en kolay ve ekonomik şekilde sağlayacak uygulamanın Whatsapp uygulaması olması çok sayıda öğrencinin de bir araya toplanmasına engel olmaktadır. Özellikle Kur'an kursu öğrencisi yetişkin kadınların müsaitlik durumlarına göre görüşme talebinde buldukları verilerden de anlaşılmaktadır. Öğreticilerin %78,9 (n=30)'u dersleri öğrencilerin ihtiyaçlarına göre, geri kalan %21,1 (n=8)'i haftada 1-3-5-7 gün aralığında yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 16. Öğreticilerin Dersleri İşleme Sürelerine Göre Dağılımı

Derslerin süresi nedir?	N	%
10-15 dk.	1	2,6
30-45 dk.	3	7,9
45-60 dk.	3	7,9
Öğrencilerin İhtiyacına Göre	31	81,6
Toplam	38	100,0

Tablo 16'da öğretmenlerin %81,6 (n=31)'i ders işleme sürelerini de ders verme sıklığına benzer şekilde öğrencinin ihtiyacına göre belirlemektedir. Kurslardakine benzer şekilde süreli olarak 45-60 dk. ders işleyen %7,9 (n=3), 30-45 dk. ders işleyen %7,9 (n=3), 10-15 dk. ders işleyen %2,6 (n=1) öğretici bulunmaktadır. Derslerin uzaktan yapılması, internet imkânının bazı öğrenciler için kısıtlı olması, cep telefonlarının asıl görevinin iletişim amaçlı olması gibi sebepler de dersleri öğrencinin ihtiyacına ve ödevine karşılık gelecek şekilde yapılmasını gerekli kılmaktadır. Salgın döneminde öğretmenler, diğer insanlara göre bilgi alma açısından daha dezavantajlı olan işitme engelliler için dış dünyaya açılan kapı olmuştur.

Tablo 17. Öğreticilerin Dersi İşleme Şekillerine Göre Dağılımı

Dersi işleme şekliniz nedir?	n	%
Canlı (Senkron)	23	60,5
Video Kaydı (Asenkron)	11	28,9
Mesaj	4	10,6
Toplam	38	100,0

"Dersi hangi şekilde işliyorsunuz (senkron mu yoksa asenkron mu)?" sorusuna, ankete katılan öğretmenlerin %60,5 (n=23)'ü canlı (senkron) işlediklerini, %28,9 (n=11)'i video kayıttan (asenkron) işlediklerini, %10,6 (n=4)'ü da mesaj ile (görüntülü-fotoğraflı Whatsapp mesajı) işlediğini ifade etmiştir. Derslerin işaret dili ile işleniyor olmasından dolayı canlı dersler hem öğrenciler hem de öğretmenler açısından en verimli dersler olmaktadır. Canlı derslerde daha çok Kur'an öğretimi yapıldığı düşünülmektedir. Fakat tekrar izleme imkânı vermesinden dolayı temel dini bilgiler gibi din öğretimi dersleri video kaydı alınarak öğrencilerle paylaşmakta, gelen sorular ayrıca cevaplanabilmektedir. Tecvid uygulamaları ya da benzeri sorular da cüz veya Kur'an'ın üzerinde işaretlenerek fotoğrafının gönderilmesi ile cevaplanmaktadır.

Tablo 18. Öğreticilerin Kullandığı Materyallere Göre Dağılımı

Derste kullandığınız materyaller nelerdir?	n	%
Yazılı Metin	7	18,4
Film / Video	13	34,3
Resim / Fotoğraf / Görsel	18	47,3
Toplam	38	100,0

İşitme engellilerin yüz yüze yapılan hem örgün hem de yaygın din eğitiminde en çok yaşadıkları güçlüklerin başında materyal eksikliği gelmektedir. İşitme engelliler için görseller ve işaret dili ile hazırlanmış videolar büyük öneme sahiptir. Uzaktan eğitim esnasında öğreticilerin %47,3 (n=18)'i resim/fotoğraf ve görselleri, %34,3 (n=13)'ü film ve videoları, %18,4 (n=7)'si de yazılı metinleri en çok tercih ettiğini beyan etmiştir. Öğrencilerin okuma-yazma becerileri, doğuştan veya sonradan işitme engelli olmaları, birden fazla engele sahip olma durumlarına göre dersler işlenirken kullanılan materyal, araç ve gereçler, bilgilerin kalıcılığının sağlanması ve daha kolay öğrenilmesi açısından dikkat edilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Tablo 19. Öğreticilerin Gelen Soruları Cevaplandırma Durumlarına Göre Dağılımı

Soruları nasıl cevaplandırıyorsunuz?	N	%
Soru-cevap etkinliğini grup eğitiminde yapıyorum	5	13,2
Sorular gelir gelmez cevaplıyorum	26	68,4
Soru ve cevapları kendim video çekip paylaşıyorum	5	13,2
Önceden hazırlanmış videoları paylaşıyorum	2	5,3
Toplam	38	100,0

Araştırmaya katılan öğretici örneklem grubunun %5,3 (n=2)'si öğrenciler tarafından merak edilen sorulara cevaben daha önceden başkaları tarafından işaret dili ile hazırlanmış videoları kullandığını, %13,2 (n=5)'i kendi hazırladığı videolarla asenkron olarak soruları cevaplandığını, yine %13,2 (n=5)'i tekrarın önüne geçmek adına soru-cevap içerikli dersleri grup ile birlikte yaptıklarını, %68,4 (n=26)'sı sorulan soruların başka problemleri de beraberinde getirme, başka yerlerden araştırma yoluna gitme veya unutmaya gibi nedenlerden dolayı hemen cevaplandığını söylemişlerdir. İşitme engelliler yapıları gereği iletişime çok açık insanlardır ve merak ettikleri konularda soru sormaktan çekinmezler. Onların bu yapısını bilen çoğu öğretici de bu sebeple dini ve manevi içerikli sorulara anında karşılık vererek işitme engellilerin rahatlamasına yardımcı olurlar.

Tablo 20. Öğreticilerin Öğrencilerin Derse Devamını Sağlaması Durumuna Göre Dağılımı

Derse devamı nasıl sağlıyorsunuz?	N	%
İletişimde süreklilik	11	28,9
Günlük ders	4	10,5
İhtiyaca göre ders	15	39,5
Gün ve saat belirleyerek	8	21,1
Toplam	38	100,0

Tablo 20'de yer alan "öğrencilerin derse devamının sağlanması durumu" incelendiğinde, öğreticilerin %28,9 (n=11)'i sürekli iletişim halinde olduklarını, %10,5 (n=4)'ü günlük ders yaptıkları için derse devam konusunda problem olmadığını, %39,5 (n=15)'i ihtiyaca göre

ders işledikleri için devam sorununun yaşanmadığını ve %21,1 (n=8)'i de gün ve saat belirleyerek derslerde sürekliliğin sürdüğünü ifade etmişlerdir. Salgın döneminde çalışan işitme engelli bireylerin izinli sayılması, çocuklarının çevrimiçi derse girmesi gibi nedenlerle devamlı evde bulunan işitme engelliler için sürekli derste bulunamama durumlarını da ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple ihtiyaca göre veya randevu ile bireysel ders işleme imkânlarının öğrenciye sunulması, işitme engellilerde daha önce öğrenilenlerin unutulmamasına yardımcı olması açısından önemlidir.

Tablo 21. Öğreticilerin Salgın Döneminde Kur'an Öğretme Durumlarına Göre Dağılımı

Uzaktan eğitimde hiç Kur'an öğrettiniz mi?	N	%
Evet	11	28,9
Hayır	27	71,1
Toplam	38	100,0

Tablo 21'de işitme engellilere daha önceden çok kez Kur'an öğreten öğretmenlerin uzaktan Kur'an öğretme durumları yer almaktadır. %28,9 (n=11)'i uzaktan Kur'an öğretebildiğini söylerken %71,1 (n=27)'si öğretilmediğini belirtmiştir. İşitme engellilere uzaktan Kur'an öğretimi ile ilgili öğretmenlerin kendi geliştirdiği yöntemlerle deneme-yanılma yoluyla, kısıtlı imkânlar içerisinde başarılı olabilmesi çok önemli bir gelişmedir. Çünkü Türkiye'nin çoğu yerinde işitme engellilere din eğitimi verip Kur'an öğretiminde bulunacak DİB personeli bulunmamaktadır. Uzaktan eğitim için DİB tarafından geliştirilecek eğitim portalları üzerinden açılacak sanal sınıflar ve çevrimiçi etkinlikler ülke genelinde yaşanan yetmişmiş insan problemini de ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır.

Tablo 22. Öğreticilere Yöneltilen Soruların Sıklığına Göre Dağılımı

En sık hangi sorular yöneltilmektedir?	n	%
Covid-19	12	31,5
Oruç	2	5,3
Zekat	1	2,6
Namaz	4	10,5
Ahiret	2	5,3
Kur'an Öğretimi	6	15,8
Tecvid	2	5,3
Manevi Danışmanlık	9	23,7
Toplam	38	100,0

Tablo 22'de salgın sürecinde öğretmenlerin %31,5 (n=12)'si Covid-19, %23,7 (n=9)'u manevi danışmanlık gereksinimleri, %15,8 (n=6)'sı Kur'an öğretimi, %10,5 (n=4)'ü namaz, %5,3 (n=2)'si tecvid, %5,3 (n=2)'si oruç, %5,3 (n=2)'si ahiret, %2,6 (n=1)'i zekât ile ilgili soruların en çok merak edilen sorular olduğunu ifade etmişlerdir. İletişim açısından diğer engel gruplarında yer alan engelli bireylere göre en dezavantajlı durumda olan işitme engelliler için salgın döneminin başında en sağlıklı bilgi kaynağı öğretmenler olmuştur. Aynı zamanda yeteri kadar Covid-19 hakkında bilgi edinemedikleri için endişe duymaları ve bunun da ruhsal problemlere neden olması, manevi danışmanlık ve rehberlik gereksinimlerini daha fazla ortaya çıkarmıştır. Kur'an, namaz, ahiret, oruç, zekât gibi konuların öğretmenlere

danışılan fakat önceliğin güvenlik ve sağlık gibi konulara ait olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 23. Öğreticilerin İşitme Engellilerin Cuma Hutbesi ve Vaazını Takip Ettikleri Yer Konusunda Verdikleri Cevaba Göre Dağılımı

İşitme engelliler Cuma hutbesini en sık nereden takip etmektedir?	n	%
Takip etmiyor	4	10,5
Camiler	2	5,3
Diyanet TV	7	18,4
İşaret Dili Cuma Hutbesi uygulaması	9	23,7
Diyanet TV sosyal medya hesapları	16	42,1
Toplam	38	100,0

İşitme engelli erkeklerin din hizmetleri alanında yaşadıkları en önemli problemlerden bir tanesi de işaret dili ile Cuma hutbesi ve vaazı çevirisi idi. Yetişmiş insan eksikliği, il ve ilçe müftülüklerinin bu konudaki tavrı, cemaatin tepkileri gibi konular problemin çözümünün teknolojik mecralarda aranmasını zorunlu kılmıştır. Öğreticilerin %10,5 (n=4)'ü işitme engellilerin Cuma hutbesi çevirilerini takip etmediğini, %5,3 (n=2)'si camiye gittiklerini, %18,4 (n=7)'si Diyanet TV'den, %23,7 (n=16)'sı İşaret Dili Cuma Hutbesi uygulamasından, %42,1 (n=16)'sı de Diyanet TV'nin sosyal hesaplarından takip ettiklerini söylemişlerdir. Burada sadece erkeklerin değil aynı zamanda kadınların da Cuma hutbesi çevirilerini takip ettikleri ifade edilmiştir. Erkek öğretmenlerden 4 tanesi buldukları yerde Cuma hutbesinin çevirisi yapıldığını söylediği halde bu soruda 2 erkek öğretici Cuma hutbelerinin en sık camilere gidilerek takip edildiğini söylemiştir.

Tablo 24. Öğreticilerin Uzaktan Eğitimle İlgili İfadelere Katılma Durumuna Göre Dağılımı

Uzaktan eğitimle ilgili görüşleriniz nelerdir?	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım
Yüz yüze öğretime göre daha etkilidir	24	6	8
Yüz yüze öğretime göre daha ekonomiktir	13	7	18
Yüz yüze öğretimin alternatifi olabilir	8	9	21
İşaret dili bilen eğitimci ihtiyacını azaltır	17	10	11
İşitme engellilerin motivasyonunu artırır	17	9	12
Eğitmcilerin motivasyonunu artırır	19	6	13
İşitme engellilerin sorumluluğunu artırır	16	10	12
Eğitmcilerin sorumluluğunu artırır	15	6	17

Günümüzde dünyanın tamamını etkisi altına alan Covid-19 salgının bu kadar uzun süreceği ilk zamanlarda kimsenin aklına gelmemiştir. Kısıtlamaların geçici bir süre devam edeceğini ve kısa sürede eğitimin tekrar yüz yüze olacağını düşünenler için uzaktan eğitim ilk başlarda ne kadar yeterli gelirse de bugün, çoğu alanda iş ve işleyişin uzaktan sürdürülebilir olduğu anlaşılmıştır. Bu açıdan öğretmenlerin uzaktan eğitime dair görüşleri, bugün tekrar ölçülmek istense çok daha farklı cevapların verilebileceği düşünülmektedir. Öğreticilerden 24'ü uzaktan eğitimin daha etkili olduğunu, 13'ü daha ekonomik olduğunu, 8'i alternatif bir eğitim sistemi olabileceğini, 17'si işaret dili bilen eğitimci ihtiyacını azaltacağını, 17'si işitme engellilere motivasyon sağlayacağını, 19'u eğitimcilere moral

açısından önemli katkılar sağlayacağını, 16'sı işitme engellilerin sorumluluğunu arttıracığını, 15'i eğitimcileri daha sorumlu kılacağını söylemiştir. Verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere kararsız olanların sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur.

2.4. Covid-19 Salgını Sürecinde İşitme Engellilere Uzaktan Din Eğitimi ve Karşılaşılan Problemler

Tablo 25. Salgın Öncesinde İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Yaşanan Problemlerin Sebeplerinin Önem Derecesine Göre Dağılımı

Salgın öncesinde yaşanan problemlerin sebepleri nelerdir?	n	%
Kurumsal	22	57,9
Aile	20	52,6
Mevzuat	19	50
Materyal / Araç-Gereç	18	47,4
Fiziki yetersizlikler	17	44,7
Eğitimciler	13	34,2
İşitme Engellilerin Kendisi	12	31,6

Tablo 25'de işitme engelli bireylerin yaygın din eğitimi faaliyetlerinden etkin bir şekilde yararlanabilmesinin önünde duran problemlerin sebepleri öğretmenler açısından önem derecesine göre sıralanmıştır. Öğreticilerin %57,9 (n=22)'si kurumsal, %52,6 (n=20)'si aile, %50 (n=19)'u mevzuat, %47,4 (n= 18)'i materyal ve araç-gereç, %44,7 (n=17)'si fiziki yetersizlikler, %34,2 (n=13)'ü eğitimciler ve %31,6 (n=12)'si işitme engellilerin kendisinin din eğitimi hizmetleri alanında yaşanan problemlere bizzat kaynaklık teşkil ettiğini söylemişlerdir. Ülke genelinde özel eğitim ve din eğitiminin tek bir paydada bir araya getirilebilmesinde sistematığın oluşturulmamasından dolayı problemleri, kaynağı il ve ilçelere göre değişiklik gösterebilmektedir.

Tablo 26. Salgın Döneminde İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Yaşanan Problemlerin Sebeplerinin Önem Derecesine Göre Dağılımı

Salgın döneminde yaşanan problemlerin sebepleri nelerdir?	n	%
Uzaktan Eğitim İmkânları	18	47,4
Materyal / Araç-gereç	16	42,1
Aileler	14	36,9
Eğitimciler	13	34,2
İşitme Engelliler	11	29

Tablo 26'da ise bir önceki tabloda yer alan bilgilere ilave olarak salgın döneminde işitme engellilerin din eğitiminde karşılaşılan problemlerin sebepleri verilmiştir. Öğreticilerin %47,4 (n=18)'i uzaktan eğitim imkânları, %42,1 (n=16)'sı materyal ve araç-gereç, %36,9 (n=14)'ü aileler, %34,2 (n=13)'ü eğitimciler ve %29 (n=11)'i de işitme engellilerin salgın döneminde yaygın din eğitimi etkinliklerine sorun oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Salgın öncesi dönem ile kıyaslandığında problemlerin sebeplerinde değişiklik olduğunu ve uzaktan eğitim için gereksinim duyulan içeriğin ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 27. Öğreticilerin Uzaktan Eğitimden Verim Elde Etme Durumuna Göre Dağılımı

Uzaktan eğitimde beklenen verimi elde edebildiniz mi?	n	%
Evet	8	21
Hayır	30	79
Toplam	38	100,0

Öğreticilerin uzaktan eğitimin beklentilerini karşılayıp karşılamadığı ile ilgili görüşlerine göre %79 (n=30)'u verimin beklentinin altında olduğu, %21 (n=8)'i beklentileri karşıladığı şeklindedir. Eğitim-öğretim devam ederken salgın nedeniyle eğitimlere ara verilmesi ve bu süreçte öğrenci ile bağıni koparmak istemeyen öğretmenlerin fedakârlık göstererek eğitimlerini sürdürmesi önemlidir. Fakat böylesi bir durumda planlı bir şekilde işleyişin sürdürülebilmesi ya da imkânların kısıtlı olması istenilen şekilde performans gösterilememesine neden olmuştur. Yüz yüze eğitimlerin devam ettiği süreçte de öğretmenlerin bekledikleri verim, işitme engelli bireylerin motivasyonları ile doğrudan ilgilidir.

Tablo 28. Salgın Döneminde İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaşılan Problemler

Salgın döneminde karşılaşılan problemler nelerdir?	n	%
İletişim eksikliği	6	15,8
Aile desteği	8	21
Teknolojik imkânlar ve teknoloji kullanımdaki yetersizlikler	28	73,7
Uzaktan eğitimle yeteri kadar öğrenemeyecekleri konusunda önyargının oluşması	18	47,4
Yetersiz ders saatinin ilgiyi düşürmesi, unutmayı kolaylaştırması	17	44,7

Tablo 28'de uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli bireylerin din eğitimi ve Kur'an öğretiminde yaşanan problemler yer almaktadır. Öğreticilerin %15,8 (n=6)'sı iletişim eksikliği, %21 (n=8)'i aile desteği, %73,7 (n=28)'i teknolojik imkânlar ve teknoloji kullanımdaki yetersizlikler, %47,4 (n=18)'i Uzaktan eğitimle yeteri kadar öğrenemeyecekleri konusunda önyargının oluşması, %44,7 (n=17)'si yeteri kadar dersin işlenememesi öğrenmeye karşı ilgiyi düşürdüğü gibi unutmayı kolaylaştırıyor şeklinde problemlerin yaşandığını ve bu problemlerin eğitimin niteliğine olumsuz anlamda etki ettiğini belirtmiştir. İşitme engelli bireylerin eğitimlerinin sürdürülebilir olmasının yanında görsel kullanımı da çok önemlidir. Çok çabuk unutulabildikleri için ders içeriklerinin tekrar edilmesi öğrenilenleri kalıcı kılacaktır. Uzaktan eğitimden dolayı iletişim eksikliğiyle birlikte teknolojik imkânsızlıkların da devreye girmesi derslere karşı olan ilginin de azalmasına neden olmaktadır.

Tablo 29. Salgın Döneminde İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaşılan Problemlere Yönelik Çözüm Önerileri

Problemlere yönelik çözüm önerileriniz nelerdir?	N	%
Grup dersleri	14	36,8
Yüz yüze eğitim	34	89,4
Tv programları	11	28,4
Esnek ders saati	30	78,4

Tablo 29’da salgın döneminde yaşanan problemlere yönelik öğretmenler tarafından bildirilen çözüm önerileri yer almaktadır. Öğreticilerin %36,8 (n=14)’ü derslerin grup katılımı ile yapılmasının öğrencilerin hem katılımını hem de motivasyonunu artıracığını, %89,4 (n=34)’ü yüz yüze eğitimin işitme engelli bireylerin din eğitimi için en uygun sistem olduğunu, %28,4 (n=11)’i Tv programları aracılığı ile yapılacak uzaktan eğitim derslerinin etkili olacağını, %78,4 (n=30)’u esnek ders saati uygulamasının kolaylık sağlayacağını ve yaşanan problemlere çözüm olarak sunulabileceğini belirtmişlerdir. Öğreticilerin görüşlerinden de anlaşılacağı üzere uzaktan eğitimin işitme engelli bireylerin din eğitimine olumsuz etkisi olmuştur. İşaret dili ile iletişimin mecbur olması, hem iletişime odaklanmayı hem de ders içeriğine dikkati vermeyi zorlaştırmıştır. Öğrencilerin topluca çevrimiçi sınıfta bulunmalarına karşın esnek şekilde bireysel olarak derslere katılım sağlamalarının, problemlerin çözümüne daha fazla katkı sağlayacağını düşünen öğretmenlerin sayısı çok daha fazladır.

Tablo 30. Salgın Döneminde İşitme Engellilere Kur'an Öğretiminde Karşılaşılan Problemler

Kur'an öğretiminde karşılaşılan problemler nelerdir?	N	%
Hızlı unutmak	5	13,1
Yanlış yapınca müdahil olamamak	21	55,3
Adaptasyon sağlayamamak	17	44,7
Derslere düzenli katılım	11	28,9
Elif-Ba cüzü	9	23,7
Okuyuş birlikteliği	10	26,3
Uzak eğitime önyargı	19	50
İnternet kotası	38	100
Whatsapp ile ders işleme	27	71

Tablo 30’da işitme engellilerin yaygın eğitimi sürecinde en çok keyif alarak girdikleri Kur'an öğretimi dersleri hakkında salgın döneminde yaşanan problemler öğretmenlerin gözünden aktarılmıştır. Öğreticilerin %13,1 (n=5)’i işitme engellilerin hızlı unutmalarını, %55,3 (n=21)’i Kur'an okurken öğrencinin yanlış yaptıklarında müdahil olamadıklarını çünkü kendilerini duyuramadıklarını, %44,7 (n=17)’si öğrencilerin uzaktan eğitime uyum sağlayamadığını, %28,9 (n=11)’i bazı öğrencilerin derse düzenli katılım sağlamadığı için başarılı olamadıklarını, %23,7 (n=9)’u işitme engelliler için hazırlanan Elif-Ba cüzünün kendi öğrettiklerinden bazı farklılıklara sahip olduğunu, %26,3 (n=10)’u işitme engelliler arasındaki iletişimle öğretim metodlarından kaynaklı farklılıkların olmasının öğrenciler açısından yanlış anlaşıldığını, %50 (n=19)’u uzaktan eğitimle öğrenemeyecekleri kaygısı taşıdıklarını, tamamı (n=38)’i internet kotalarının yeterli olmadığını ve bu endişe ile derslerin tamamına katılamayanların olduğunu ve son olarak %71 (n=27)’ si Whatsapp ile ders işlenmesinin öğrenciler için uygun bir yol olmadığını ama ellerinde başka imkân olmadığı için mecbur olduklarını söylemişlerdir. İşitme engellilere Kur'an öğretimi son 8 yılda ivme kazanmış olsa da müfredat, materyal ve eğitimcilerin yeterliği konularında yaşanan eksiklikler ülke genelinde birlikteliğin oluşmasının önüne geçmiştir. Yüz yüze

eğitimde yaşanan problemlere uzaktan eğitimin problemlerinin de eklenmesi öğreticilerin yoğunluğunu daha da artırmıştır.

Tablo 31. Salgın Döneminde İşitme Engellilere Kur'an Öğretiminde Karşılaşılan Problemlere Yönelik Çözüm Önerileri

Kur'an öğretiminde karşılaşılan problemlere yönelik çözüm önerileriniz nelerdir?	N	%
İnteraktif programlar	23	60,5
DİB eğitim portalı	32	84,2
Canlı dersler	27	71
Bireysel dersler	12	31,6
Grup dersleri	14	36,8

Tablo 31'de uzaktan eğitim sürecinde Kur'an öğretiminde yaşanan problemlere yönelik öğreticilerin çözüm önerileri yer almaktadır. Öğreticilerin %60,5 (n=23)'ü DİB tarafından işaret dili ile hazırlanacak olan uygulamalı interaktif programlar, %84,2 (n=32)'si Milli Eğitim Bakanlığı'nın Eğitim Bilişim Ağı (EBA) benzeri bir sistemi hayata geçirmesi, %71 (n=27)'si iletişimin kesintiye uğramayacağı ve etkileşimli canlı dersler, %31,6 (n=12)'si derslerin birebir olacak şekilde bireysel işlemeye uygun şekilde verilmesini, %36,8 (n=14)'ü motivasyon, verimlilik ve sosyalleşme açısından grup derslerinin yapılmasının yaşanan problemlere çözüm olabileceğini belirtmişlerdir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hayata geçirilen ve salgın boyunca örgün eğitim çağındaki tüm öğrencilere hitab eden, anlık ve tekrar izleme imkânı sunan sistemlerin yaygın din eğitiminin diğer alanlarıyla birlikte işitme engelli bireyler için de aktif hale getirilmesi en çok ifade edilen çözüm önerisi olmuştur. Bununla birlikte derslerin senkron olması halinde Kur'an öğretimindeki problemlerin ortadan kalkacağını söyleyenler ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 32. Salgın Döneminde İşitme Engellilerin Din Eğitimi Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kullanımı Konusunda Yaşanan Problemler

Bilgi ve İletişim Teknolojileri kullanımda yaşanan problemler nelerdir?	N	%
İnternet bağlantısı	15	39,5
Sosyal medya paylaşımları	8	21
Okuma-Yazma	4	10,5
Akıllı telefonda ders işleme	29	76,3
İnternet kotası	25	65,8

Tablo 32'de salgın sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak mecburiyetinde olan işitme engellilerin uzaktan din eğitiminde yaşadıkları problemler, öğreticiler tarafından dile getirilmiştir. %39,5 (n=15)'i internet bağlantısından kaynaklı problemlerin ders işlenişine olumsuz etki ettiğini, %21 (n=8)'i sosyal medya paylaşımlarından kaynaklı yanlış bilgi paylaşımlarının din eğitiminde problemler oluşturduğunu, %10,5 (n=4)'ü okuma yazma eğitimi olmayan işitme engellilerin bu süreçte adaptasyon ve uyum sağlayamadıklarını, %76,3 (n=29)'ü akıllı telefonda derse katılımın derslerin işaret dili yapılmasından dolayı görünübilirliği engellediğini, %65,8 (n=25)'i ise çoğu işitme

engellinin evinde internetin olmadığını ve cep telefonlarının internet kotalarının da yetersiz olduğunu söyleyerek bu problemlerin, derslerin işlenişini ve süreci olumsuz etkilediğini söylemişlerdir. Öğrencilerin derse hazır bulunmuşluğu, fiziki ortamın ve araç-gereçlerin ders için uygunluğu, ortamda dikkati dağıtıcı unsurların bulunması, derslerin mesai saatlerine denk gelmesi gibi sebepler de öğrencilerin derslerine odaklanabilmelerine engel olabilecek faktörler arasında yer almaktadır.

Tablo 33. Salgından Sonra Uzaktan Eğitim İle İşitme Engelliler İçin Sürdürülebilir Eğitimler

Uzaktan eğitimde sürdürülebilir dersler hangileridir?	N	%
Temel Dini Bilgiler	18	47,4
Kur'an öğretimi	13	34,2
Sure-Dua Ezberi	7	18,4
Toplam	38	100,0

Son olarak Tablo 33'de öğrencilerin uzaktan eğitim ile salgın sonrasında da işitme engellilere yönelik din eğitimi ve öğretiminde derslerin sürdürülebilirliği hakkında görüşleri yer almaktadır. Öğreticilerin %47,4 (n=8)'ü Temel Dini Bilgiler dersini, %34,2 (n=13)'ü Kur'an öğretimini, %18,4 (n=7)'si ise sure ve dua ezberlerinin gerekli durumlarda uzaktan eğitimle verilebileceğini söylemişlerdir. İşitme engellilerin din eğitimi, Kur'an öğretimi ve manevi danışmanlık gereksinimlerinin karşılanmasında işaret dili olmazsa olmazdır. Bazı illerde bu alanda yetiştirmiş hem kadın hem de erkek öğrencilerin bulunmaması işitme engellilere eğitim ve din hizmetlerinin ulaştırılamamasına neden olmaktadır. Bu sebeple uzaktan eğitim ile bu gibi yerlerde problem geçici olarak çözülebilecektir. Ama unutulmamalıdır ki diğer bireylerde olduğu gibi işitme engelli bireylerde de yüz yüze eğitimin etkililiği tartışılmayacak derecede önemlidir.

Sonuç

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını sebebiyle örgün ve yaygın din eğitimi ülkemizde de belirli bir süre kesintiye uğramıştır. Kurumların ve çalışanlarının gayretiyle hızlı bir şekilde normale dönmek için çalışmalar yapılmıştır. İşitme engelli bireylere din eğitimi veren DİB personelinin uzaktan eğitim sürecine yönelik değerlendirmelerinin yer aldığı bu çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Öğreticilerin görev süreleri esas alınırca daha çok genç yetişkinlik dönemlerinde yoğunlaştıkları söylenebilir. Ayrıca cinsiyet durumuna bakıldığında, öğretici örnekleminin dörtte üçünün kadın, üçte birinin erkek olduğu görülmektedir. İlk göreve başlama durumları açısından bakıldığında öğrencilerin yarıdan fazlasının 1-10 yıl arasında görev yaptığını, işitme engelliler alanında çalışma sürelerine bakıldığında öğrencilerin neredeyse tamamının 1-10 yıl arasında görev yaptığı görülmektedir. Bu açıdan Türkiye'de işitme engellilere yönelik din eğitimi ve hizmetlerinin çok eskiye dayanmadığı, sistemli bir şekilde 8 yıl önce yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Öğreticilerin yarısından fazlasının ilahiyat önlisans mezunu, dörtte birinin de lisans ya da lisansüstü seviyede yüksek din öğretimi mezunu olduğu görülmektedir. DİB tarafından son yıllarda personel alımlarında yüksek din öğretimi mezunları için kota yükseltilmiş, aynı zamanda görevleri devam ederken de eğitim görebilmeleri amacıyla kolaylıklar tanımıştır.

Ulusal ve uluslararası boyutta toplantılardan sempozyumlara, ticari fuarlardan kültürel faaliyetlere kadar her türlü etkinlik online/çevrimiçi olarak gerçekleştirilmektedir. Kazanılan bu alışkanlıkların salgın sonrasında da uzun yıllar devam edeceği düşünülmektedir. Katılımcılar açısından bakıldığında ekonomiklik ve kolaylık açısından büyük avantajları olan uzaktan eğitim (Uşun, 2006; Altaş, 2016; Aydemir, 2018; Çanakçı, 2021) engellilerin din eğitimi açısından sosyalleşme imkânının olmaması nedeniyle çok fazla kabul görmemektedir. Salgın öncesi yüz yüze eğitim ile salgın sonrası uzaktan eğitim arasında %25 oranında öğrenci değişimi gözlemlenmiştir. Teknolojik imkânların ve becerilerin yetersizliği, işaret dili ile iletişimden kaynaklanan etkileşim eksikliği ve günlük hayatta yaşanan yoğunluk vb. öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih etmemesine neden olmaktadır.

Erkek işitme engelliler DİB'in yaygın din eğitimi hizmetlerinden gerektiği kadar faydalanamamaktadır. Erkek işitme engellilerin iş hayatında olmalarından dolayı Kur'an kurslarına devamları pek mümkün olmamaktadır. Fakat hemen hemen her ilde sistemli bir şekilde haftada 1 gün bir araya gelerek kendi aralarında sohbet yapmaktadırlar.

Salgın öncesinde yapılan yüz yüze eğitimlerde işitme engellilerin %81,6'sının Kur'an kurslarında eğitim görüyor olması ve %76,3'ünün yetişkin-yaşlı grubu içerisinde yer alması genç işitme engellilere ulaşma noktasında büyük bir eksikliğin yaşandığını gözler önüne sermektedir. Özellikle okullar açıkken öğrencilerle iletişimin kurulması, öğretmenlerin işitme engelliler okullarında din öğretimi derslerine girmesi, derneklerle birlikte projelerin hayata geçirilmesi ve tatil dönemlerinde Diyanet Gençlik Merkezleri aracılığıyla etkinliklerin yapılması öğrenci sayısını artırdığı gibi yaş ortalamasını da düşürecektir.

Öğreticilerin bilgisayar ve akıllı telefon haricinde diğer eğitim araç-gereçlerini yeteri kadar kullanmadığı, daha çok mobil uygulamalardan istifade ettikleri görülmektedir. Hem eğitim içerikli paylaşımların yapılmasında hem de iletişim aracı olarak mobil bir uygulama olan Whatsapp uygulamasını öğretmenlerin tamamının sıklıkla kullandığı verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. Bu uygulamanın ücretsiz olması ve kullanım kolaylığı, öğretici-öğrenci iletişiminin hızlı bir şekilde sürmesinde önemli rol oynamaktadır. Genç ve ark. (2021) tarafından yapılan araştırmada Koronavirüs salgınında uzaktan eğitimde iletişim aracı olarak en sık kullanılan uygulamalardan birisinin Whatsapp uygulaması olduğunun belirtilmesi (Ayrıca bkz. Çanakçı, 2021), araştırmanın bulgularını destekler mahiyettedir.

Salgın dönemi başladıktan sonra tüm örgün ve yaygın din eğitimi kurumlarında eğitime ara verilmesinin ardından bu araştırmaya konu olan öğretmenler, 2019-2020 eğitim yılı bahar yarıyılı bitinceye kadar kendi imkânları ve yöntemleri ile eğitimlerini uzaktan sürdürmüşlerdir. Bu açıdan fedakârlıkları önem taşımaktadır. Kriz dönemlerinde insanların dini ve manevi desteğe ihtiyaçlarının olabileceği düşüncesi ile hareket eden öğretmenler, dinin iyileştirici ve rehabilite edici özelliğinden hareketle işitme engelli öğrencilere bu süreçte hem eğitim hem de manevi destek sorumluluğu üstlenmişlerdir.

Öğreticiler, resmi anlamda müftülüklerden bir talep olmamasına rağmen çoğunlukla kendileri uzaktan eğitim etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Eski öğrencilerle iletişime geçerek ya da sosyal medya üzerinden duyurular yaparak işitme engellilere ulaşmışlardır. Hatta bu şekilde farklı şehirlerden öğrenciler de derslerine iştirak etmişlerdir. Böylesine hassas bir dönemde kendilerini yetiştirebilmek için sıklıkla internet kaynaklarından faydalanmışlar, eğitimlerini ise Whatsapp uygulaması üzerinden devam ettirmişlerdir. Kur'an öğretimi ve temel dini bilgileri kapsayan dersleri daha çok, sure ve dua ezberini ise öğrencilerden gelen talepler doğrultusunda daha az işlemişlerdir. Dersleri genellikle bireysel olarak ve öğrencinin ihtiyacına göre belirlenen gün ve zaman aralıklarında yapmışlardır. Canlı dersler daha çok tercih edilmiş, asenkron dersler ise daha sonra tekrar tekrar izlemeleri için öğrencilere gönderilmiştir.

Derslerde öğrencilerin daha kolay anlayabilmelerini sağlamak amacıyla görsellerden ve videolardan bazen de yazılı metinlerden faydalanmışlardır. Anlaşılmayan konular olursa sorulan sorulara hemen cevap verilmiş, ders içerikleri ile alakalı işaret diliyle hazırlanmış videolar genellikle sosyal medyada paylaşılmamıştır. Dersler çoğunlukla ihtiyaca göre ve bireysel işlendiği için öğrencilerin derslere devam gibi bir zorunluluğu da olmamıştır.

Öğreticilerden bazıları uzaktan eğitim yoluyla işitme engellilere Kur'an öğretebildiklerini ifade etmişlerdir. Eğitimin Ramazan ayına da denk gelmesine rağmen en çok Covid-19 ve manevi danışmanlık gerektiren soruların yöneltildiğini; Kur'an öğretimi, namaz, tecvid, oruç, zekât gibi soruların nispeten daha az sorulduğunu beyan etmişlerdir. Çıtırık ve Zengin'in (2020) yaptığı araştırmada din görevlilerine yöneltilen "Din görevlilerine alo fetva hattı veya diğer yollarla sorulan soruların içeriği" başlıklı soruya verilen cevaplar da bu araştırmanın bulgularını destekler mahiyettedir. Covid-19'un ortaya çıkardığı durumlar, namaz, oruç, zekât ile ilgili sorular en çok yöneltilen sorular olmuştur.

Salgın döneminin beklenilenin aksine çok daha uzun süreceğinin tahmin edilememesinden olsa gerek uzaktan eğitim ve yüz yüze eğitimin kıyaslanmasında öğretmenlerin çoğu kararsız kalmışlardır. Buna rağmen uzaktan eğitimin daha etkili ve ekonomik olduğuna, yüz yüze eğitime alternatif olabileceğine, eğitimci ve işitme engellilerin motivasyonu ve sorumluluklarının artırılmasında etkili olabileceğine dair katılanların sayısı katılmayanların sayısından daha fazladır.

Salgın döneminden önce işitme engellilerin din eğitiminde yaşanan problemlerin öncelikli sebeplerine bakıldığında kurumsal işleyiş, aile, mevzuat, materyal, fiziki yetersizlikler ve daha sonra ise eğitimciler ve işitme engelliler yer almaktadır. Salgın döneminde verilen din eğitiminde karşılaşılan problemlerin sebepleri olarak uzaktan eğitim imkânları, materyaller, aileler, eğitimciler ve işitme engelliler göstermiştir. Salgın öncesi ve sonrasında problemlerin kaynakları neredeyse aynıdır. Mevzu bahis durumların yaygın eğitimine olan olumsuz etkilerinin kaldırılabilmesi için taraf olan herkesin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Ayrıca salgın sürecinde Kur'an kurslarının açılışı ve kursların eğitime yüz yüze mi yoksa uzaktan eğitim ile mi devam edeceği konusunda işleyiş açısından yaşanan belirsizliklerin ve eğitim planlamasını öğretmenlerin kendi imkânlarıyla yapmış olmaları, üzerlerindeki yükü artırmış olup istedikleri verimi alamadıklarını söylemişlerdir. Fakat DİB'in kurumsal bir anlayış ile bu süreçte Yaygın Din Eğitimi Daire Başkanlığı sorumluluğunda yapacağı düzenlemeler ve planlamalar neticesinde hem işitme engellilerin hem de öğretmenlerin beklentilerine karşılık verilebileceği düşünülmektedir.

İletişim eksikliği, aile desteği, teknolojik imkânsızlıklar, uzaktan eğitimde başarısız olunacağı ile ilgili önyargı, ders saatlerindeki yetersizlik, uzaktan eğitim yoluyla verilen din eğitiminde karşılaşılan ve öğretmenleri tarafından dile getirilen en önemli problemlerdir. Bu problemlerin çözümü için etkili iletişim kanallarının sağlanması, Diyanet TV desteğinin sağlanması, ders işleniş ile ilgili düzenlemeler ve kontrollü bir şekilde yüz yüze eğitime dönülmesi öğretmenler tarafından sunulmuştur. Yine Kur'an öğretiminde de problemlerin yaşandığı ve bu problemlerin derslerin sürekli olmaması sebebiyle unutmaya sorununa yol açması, öğretmenlerin derslerde uygulama anında müdahil olamamaları, Elif-Ba cüzünün içeriği ve ülke genelinde okuyuş birlikteliğinin bulunmaması, uzaktan eğitime önyargı, internet kotası ve Whatsapp ile ders işlemenin zorluğu konularında yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Başkonak ve Akşener, 2020, ss. 714-740). Buna karşın interaktif programların, DİB tarafından geliştirilecek eğitim portalının, derslerin asenkron değil canlı olmasının, kimilerine göre bireysel kimilerine göre de derslerin grup ile işlenmesinin çözüm olabileceği ifade edilmiştir.

Covid-19 salgın sürecinden sonra ihtiyaç duyulması durumunda bu süreçte elde edilen tecrübeler hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da kolaylıkla uygulanabilecektir. Farklı engel gruplarında yer alan engelli bireylere yönelik din öğretileri açısından yapılabilecek etkinliklerde öğrencilerin ve öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda düzenlemelerin yapılması, materyallerin geliştirilmesi, uygulamaların hayata geçirilmesi önem taşımaktadır.

Elde edilen sonuçlardan hareketle işitme engellilerin uzaktan din eğitimi ve hizmetlerine yönelik aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- Din görevlilerinin mesleki, bilgi işlem teknolojileri ve özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik yeterlikleri göz önünde bulundurularak, alan uzmanları tarafından hizmet içi eğitim seminerlerinin verilmesi sağlanabilir.
- Din görevlilerine Türk işaret dili eğitimi verecek formatör öğreticiler yetiştirilebilir. Bu konuda daha üst seviyede eğitim alabilmeleri için imkânlar oluşturulabilir.
- Personel yetersizliği olduğu için işitme engellilere din eğitimi verilemeyen mahallerde din eğitimi eğitim-öğretim boyunca uzaktan verilebilir.
- DİB tarafından din görevlilerinin uzaktan senkron (canlı) eğitim verebilmelerine imkân sağlayan altyapı geliştirilebilir. Ayrıca geliştirilecek bu eğitim-bilişim ağı ile ders içeriklerine ve hazırlanan kaynaklara asenkron (kayıttan) ulaşım kolaylığı tanınabilir.
- Milli Eğitim Bakanlığının uygulamada olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'na benzer bir eğitim portalı engelli bireyler için hayata geçirilebilir. Engellilik alanında yapılan tüm çalışmalar bu mecrada ilgililerine ulaştırılabilir.
- Diyanet TV'de yer alan programlar, işitme engellilerin daha kolay anlayabileceği formlarda işaret diline çevrilerek yayınlanabilir.
- İllerde işaret dili ile hutbe ve vaaz çevirisi yapılan cami sayısı beklentiyi karşılamamaktadır. İşaret dili bilen personelin hutbe çevirisi yapması konusunda müftülüklere imkân sağlanabilir. Çeviri yapacak personelin Cuma günleri görev yerine bir başka personel görevlendirilebilir.
- Uzaktan eğitim yoluyla din eğitimi almak amacıyla kurslara kayıt yaptıracak işitme engellilere Telekomünikasyon firmalarından internet kotasının tahsis edilmesi hususunda destek alınabilir.
- İşitme engellilerin tüm ülke genelinden ulaşabilecekleri çevrimiçi fetva hattı oluşturulabilir.
- Sadece engelli bireylere değil aynı zamanda engelli ailelerine de yüzyüze ya da uzaktan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulabilir.

Kaynakça

- Altaş, N. (2015). Uzaktan eğitim ve ilitam uygulamalarının geleceği nasıl olmalıdır? Akyürek, S.(Ed.) *Bugünün İlahiyatı nasıl olmalıdır? –Sorunlar ve çözümleri-* İlmî İhtisas Toplantısının Sonuç Raporu, Ensar Yay., 387-423.
- Altaş, N. (2016). Türkiye'de dinî yükseköğretim alanında uzaktan eğitimle ilgili algı sorunları ve İLİTAM uygulamaları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14 (31) , 7-41.
- Altunışık, R., vd. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arslantürk, Z. (2001). *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Aydemir, M. (2018). *Uzaktan Eğitim*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Balcı, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Başkonak, M. (2016). Türkiye'deki lise mezunu işitme engellilerin din eğitiminde karşılaştıkları güçlüklerin öğrenci ve eğitimci görüşleri açısından değerlendirilmesi (Yayımlanmış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Başkonak, M. (2016). İşitme engelli bireylerde din eğitimi. S. Özdemir ve M. Başkonak (Ed.), *Özel eğitimde din eğitimi* (205-234) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Başkonak, M. (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın engelli bireylere yönelik politika, hizmet ve mevzuatı. S. Turan (Ed.), *Engellilik ve dinler (kutsayıcı ve lanetleyici geleneklerden yeni yaklaşımlara)* (139-167) içinde. İstanbul: Okur Akademi.
- Başkonak, M. ve Akşener, A. (2020). Kuran öğretiminde yeni yaklaşımlar: On saatte online Kuran eğitimi örneği. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (25), 714-740. Doi: 10.35415/sirnakifd.786941.
- Bayyığıt, M. (2013). Din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimi. M. Bayyığıt (Ed.), *Din sosyolojisi* (3-40) içinde. Konya: Palet Yayınları.
- BBC News Türkçe. (2020, 13 Mart). *Koronavirüs (Covid-19): Salgına karşı hangi ülke, ne tür önlemler aldı?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51864424> adresinden 6 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel Ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. Ed). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çanakçı, A. A. (2021). *Pandemi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerine Göre Arapça Eğitimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Çtırık, A. N. ve Zengin Z. S. (2020). Küresel salgın zamanında din görevlileri gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığının yaygın din hizmeti ve eğitimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 599-624.

- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (1965, 2 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 12038). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=633&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden 10 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2012, 27 Aralık). *Teşkilat yapısı*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/2> adresinden 15 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018). *İşitme engellilere özel Elif-Bâ*. <https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/isitme-engellilere-ozel-elif-ba-1.pdf> adresinden 25 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020a, 13 Mart). *Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, koronavirüsle ilgili tedbirleri açıkladı*. <https://diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29392/diyaret-isleri-baskani-erbas-koronavirusle-ilgili-tedbirleri-acikladi> adresinden 10 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020b, 16 Mart). *Cami ve mescitlerde Cuma ve vakit namazların cemaatle kılınmasına ara verildi*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazlarin-cemaatle-kilinmasına-ara-verildi> adresinden 11 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020c, 27 Mart). *Kur'an kurslarında eğitim ve öğretime verilen ara uzatıldı*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/29438/kuran-kurslarinda-egitim-ve-ogretime-verilen-ara-uzatildi> adresinden 11 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020d, 18 Nisan). *Vaaz ve irşad hizmetlerinde dijital mecralar daha etkin kullanılacak*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/29487/vaaz-ve-irsad-hizmetlerinde-dijital-mecralar-daha-etkin-kullanilacak> adresinden 12 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020e, 18 Mayıs). *29 Mayıs Cuma günü, camilerde ara verilen cemaatle namaza başlanacak*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/29553/29-mayis-cuma-gunu-camilerde-ara-verilen-cemaatle-namaza-baslanacak> adresinden 12 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020f, 23 Haziran). *Camilerde yeniden 5 vakit namaz cemaatle kılınacak*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/29634/camilerde-yeniden-5-vakit-namaz-cemaatle-kilinacak> adresinden 15 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020g, 25 Kasım). *İhtiyaç Odaklı Kurslar ile Gündüzlü Hafızlık eğitimleri, uzaktan eğitim imkanlarıyla devam edecek*. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/30014/ihtiyac-odakli-kurslar-ile-gunduzlu-hafizlik-egitimleri-uzaktan-egitim-imkanlariyla-devam-edecek> adresinden 15 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020h, 16 Aralık). *Haydi Türkiye evden Kur'an öğrenmeye*. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/30054/haydi-turkiye-evden-kuran-ogrenmeye> adresinden 15 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021, 1 Haziran). *İstatistikler*. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler> adresinden 10 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- Erkuş, A. (2011). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Genç, M. F., Gümrükçüoğlu, S. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışları. *Turkish Studies*, 15(4), 403-422. Doi: 10.7827/TurkishStudies.43798
- Genç, M. F., Ay, M. F. & Gümrükçüoğlu, S. (2021). Koronavirüs (covid-19) sürecinde ilahiyat alanında lisansüstü eğitim gören öğrencilerin uzaktan eğitime bakışları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021) 71-97. Doi: 10.33415/daad.840675
- Göküş, Ş. (2019). Din görevlilerinin örgütsel güven düzeyleri ile mesleki doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2, 286-287.
- Kaptan, S. (1993). *Bilimsel Araştırma Ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tekişik Web Ofset Tesisleri.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. (35. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, E. (2019). İştme ve görme engellilere yönelik yaygın din eğitimi veren din görevlilerinin mesleki problemleri ve beklentileri (İstanbul Müftülüğü örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2020a, 12 Mart). Eğitim alanında alınan tedbirler. <http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> adresinden 5 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2020b). Strateji Geliştirme Başkanlığı. *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2019-2020 (4 Eylül 2020)*. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/04144812_meb_istatistikleri_organ_egitim_2019_2020.pdf adresinden 20 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). *Eğitim Bilişim Ağı*. <https://www.eba.gov.tr/> adresinden 25 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Özdemir, S. (2016). *Engellilik ve Din*. İstanbul: C Planı.
- Özkan, A. (2017). İştme engelliler ortaokullarında görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin karşılaştığı problemler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi.
- İçişleri Bakanlığı. (2020, 10 Nisan). *2 gün sokağa çıkma yasağı*. <https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi> adresinden 5 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı. (2020a, 16 Mart). *Covid19 Sars-CoV-2 Enfeksiyonu Rehberi, Bilim Kurulu Çalışması*. <https://acilafet.saglik.gov.tr/TR-64674/covid-19-sars-cov2-enfeksiyonu-rehberi.html> adresinden 5 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı. (2020b, 21 Şubat). *Covid-19 2019-nCoV Hastalığı Rehberi, Bilim Kurulu Çalışması*. [https://www.millipediatri.org.tr/Custom/Upload/files/COVID-19-\(2019-n-CoV-HASTALIGI\)-REHBERI.pdf](https://www.millipediatri.org.tr/Custom/Upload/files/COVID-19-(2019-n-CoV-HASTALIGI)-REHBERI.pdf) adresinden 5 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

Sarı, H. ve Pürsün, T. (2017). *Özel Eğitimde Etkili Kaynaştırma ve Bütünleştirme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.